

Indische Letteren

Feesten in Indië

Benentwintigste jaargang / nummer 1 / maart 2006

Sinterklaas en Kerstmis op Java, 1870-1941

JOHN HELSLOOT

'Dat de Nederlanders, die naar elders verhuisd zijn, steeds hun Sinterklaas meëgenomen hebben, bewijst ten duidelijkste, dat zijn feest in ons vaderland immer 't voornaamste volksfeest was, waar de lieflijkste herinneringen aan verbonden waren.' De cultuurhistoricus Jan ter Gouw, die dit schreef in zijn boek *De volksvermaken* uit 1871, dacht daarbij niet speciaal aan Indië, maar zijn woorden zijn daarop zeker eveneens van toepassing. Haast ongemerkt, als een soort vanzelfsprekendheid, legt hij een direct verband tussen het sinterklaasfeest, Nederlanders en hun diepste gevoelens en overtuigingen. Dat verband treedt met name op wanneer het feest geconfronteerd wordt met iets nieuws of iets anders.

Toen het bijvoorbeeld in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw steeds vaker voorkwam dat mensen elkaar met Kerstmis cadeautjes gaven en er zelfs al vóór 6 december in de etalages kerstversieringen waren te zien, was dat voor velen een ergerlijke ervaring. Tot in hoofdartikelen van landelijke kranten toe heette het dat het typisch Nederlandse sinterklaasfeest met de ondergang bedreigd werd. Achteraf gezien viel dat reuze mee, maar door het contrast met die 'vreemd' of 'commerciëel' gevonden kerstviering werden velen zich nog eens bewust van de 'eigen', 'Nederlandse' Sinterklaas en daarmee van het besef van een specifieke Nederlandse identiteit. Daar stond tegenover dat veel andere Nederlanders overduidelijk geen enkele moeite hadden met geschenken op Kerstmis en zich weinig gelegen lieten liggen aan verhalen over wat 'typisch Nederlands gedrag' heette te zijn in de maand december. 'De Nederlandse identiteit' is dus geen vaststaand gegeven, maar een constructie waarover op bepaalde, meestal wat onzekere, momenten – in de jaren 1990 de door velen gevoelde dreiging van 'Europa' en de globalisering in het algemeen – op symbolisch vlak strijd wordt geleverd door bepaalde categorieën Nederlanders die daarmee hun eigen, specifieke, identiteit willen articuleren en verdedigen.³ Een soortgelijk cultureel proces was tussen ongeveer 1870 en 1941 ook in Nederlands-Indië waarneembaar.³

Sinterklaas als straatfeest

Net als in Nederland zelf nemen vanaf de jaren 1860 ook op Java – waartoe ik me hier als het eiland met steeds de grootste aantallen Nederlanders beperk – in de kranten de advertenties voor sinterklaas- en kerstgeschenken, van toko's van Nederlanders, andere Europeanen en Chinezen, in aantal sterk toe. Vooral als het wat later in de avond geworden was in de hoofdplaatsen Batavia en Soerabaja, maar ook in kleinere plaatsen als Semarang en Bandoeng, maakten volwassenen, soms vergezeld van hun kinderen, er een uitje van om de toko's te bezoeken. Die waren 's avonds versierd met groen en vlaggen of geillumineerd met gekleurde lichtjes, terwijl er vaak een tombola of een soort loterij gehouden werd. Nog leuker was het om naar de banketbakkers, later restaurants, te gaan. Namen als Versteeg en Stam & Weyns in Batavia en Grimm en Hellendoorn in Soerabaja waren in heel Indië beroemd. Men kon er ijs en gebak eten, iets drinken en er werd muziek gemaakt. Sinterklaas en Zwarte Piet kwamen langs en gaven cadeautjes aan de kinderen. Er waren daar eind negentiende, begin twintigste eeuw honderden, soms wel duizend bezoekers, zodat het moeilijk was een tafeltje te bemachtigen en iets te bestellen.

Vooral als het donker geworden was en er meer gedronken was, steeg de stemming snel. Iedereen was uit op een pretje. Dat pretje had, vooral in Batavia en Soerabaja eind negentiende, begin twintigste eeuw, een merkwaardig karakter. Op de terrassen bekogelde men elkaar met confetti en serpentine, die in de kleding kropen en eten en drank bedierven, of met bierviltjes en hoeden. Men danste en hoste over straat, riep 'hie-ha-hie-ha', zong liedjes van het slag 'Rije-rije-rije in een wagentje, hi-ha-ho' en 'We gaan nog niet naar huis, nog lange niet'. Anders zeer deftige heren bliezen op een toetertje, zongen met een kinderstemmetje 'Van verwachting klopt ons hart' of deden alsof ze fluit speelden met hun wandelstok. Een jongeman liep in Batavia in 1903 rond met een papier achterop z'n broek met de tekst 'diner à la carte' en van voren 'versch vatbier' – dat soort humor.⁴ Sommige jongelui waren gekleed in clownskostuums of gemaskerd, een enkeling liep in vrouwenkleren. Opmerkelijker was dat men elkaar ook te lijf ging en sloeg met waaiers en varkensblazen, waarbij scheiding tussen grap en ernst niet altijd duidelijk was.⁵ Volslagen vreemden belaagden elkaar; het onderscheid in rang en stand was – kortstondig – verdwenen. Ik citeer uit een krantenverslag uit 1906:

Wij begrijpen het ietwat wreedaardige genoegen van een eenvoudigen handelemployé of anderen kleinen man, om een deftigen heer, die altijd zoo stijf doet en uit de hoogte, die nooit uit de plooi komt en tienmaal meer traktement heeft dan zijn aanrander – om dien eens even met een klapwaaier à faire te

nemen en zijn hoed in te ranselen. Zijn dames met confetti te bepoelieren. Satisfactie geeft dat. En zoo'n 'hooge' wordt ook meestal niet nijdig; hij ranselt terug desnoods. De klapwaaier èn St. Nicolaas hebben hem op aarde teruggebracht.⁶

Het zal duidelijk zijn dat wat zich toen op Sinterklaasavond afspeelde in de centra van de grote steden in Indië een omgekeerde wereld was, 'bijna een carnavals-pret'.⁷ Sinterklaas heette, evenals het carnaval, een 'korte periode van verbroedering'.⁸ En evenals bij het carnaval werd het, in de van frustraties doortrokken Indische samenleving, beschouwd als 'de gelegenheid om eens flink uit te razen', die 'in Indië zoo zeldzaam' was.⁹ Al wordt het vrijwel nooit expliciet vermeld, het is aannemelijk dat in merendeel Indo-Europese Nederlanders aan dit straatfeest deelnamen. Het *Bataviaasch Nieuwsblad* vond het bijvoorbeeld in 1897 een 'merkwaardig feit' dat in die stad 'het Sinterklaasfeest alle andere feesten in de schaduw stelt' en dat 'ook zij, die in het land der Zonne zijn geboren, en bij wie het europeesche vermengd is met het indische bloed, het feest met dezelfde ingenomenheid vieren, als de Hollanders uit Holland'.¹⁰ Ook Henri van Wermeskerken nam waar dat 'alles, wat maar een vingerhoed Europeesch bloed in de aderen heeft of zich dit verbeeldt, carnavalachtig het St. Nicolaasfeest [viert]'.¹¹

Precies daarin lagen de functie en betekenis van dit wonderlijke feest.¹² 'Als wij Sinterklaas vieren', schreef het *Bataviaasch Nieuwsblad* in 1894, 'eeren wij ons hollandsch verleden, onze hollandsche nationaliteit.' Het feest vormde 'een der schakels, waarmede het indo-hollandsche element vastknoopt aan zijn verleden en zijn heden'.¹³ Daar ging het (ook) om. Doordat het feest zich op straat afspeelde, konden velen in die Indisch-Nederlandse stadssamenlevingen daaraan deelnemen. Tegelijkertijd had het in Indië in de decennia rond 1900 een specifiek ritueel karakter gekregen, waarin, bewust of niet, van een essentieel geachte koloniale gedragsstandaard als zelfbeheersing – even – afstand werd genomen. Juist door zo'n omkering, betogen antropologen, kan des te krachtiger de boodschap worden overgebracht van de onaantastbaarheid van de maatschappelijke, in dit geval koloniale, orde.¹⁴ Er werd een symbolische grens getrokken, waarbij de inheemse bevolking werd uitgesloten en daarmee haar plaats werd gewezen. 'Zij deden niet mee, zij bleven er buiten, zij keken maar stilletjes toe, nieuwsgierig en lichtelijk ironisch'.¹⁵ Naar het gekke gedoe van de blanda's ter ere van *Sinjo Kolas* keken de Indonesiërs, Chinezen en anderen, in de visie van de Nederlanders, 'kalm en bescheiden' en met 'stalen gezichten'.¹⁶ Dat was natuurlijk een reflectie van stereotypen, en leek tegelijk een bevestiging daarvan: het was alsof ze zich schikten.

Maar totoks keken heel anders tegen dit merkwaardige feest aan,

zoals blijkt uit de Indische pers: 'Het moet degene, die voor het eerst in Indië het St. Nicolaasfeest meemaakt, opvallen, hoe verschillend de wijze is, waarop hier en in Nederland het feest wordt gevierd. In Nederland een gezellig, huiselijk feest, hier een lawaaiige herrieachtige feestdrukte buiten, op de straat', 'met vrienden, kennissen en geheel onbekenden, als ware 't 'n kermispret'.¹⁷ 'Eigenaardig toch, dat onze beteekenisvolle, typische hollandsche feesten, hier, onder de zon der tropen, zoo heerlijk, zoo intens ontaarden. Zoo'n fuif lijkt op alles, behalve op een St. Nicolaasfeest.'¹⁸ 'Wie kan in zulk een schandaligen pan vermaak vinden?'¹⁹ Deze contrast-ervaring en deze weerzin wierpen totoks op zichzelf terug en droegen bij aan de omlijning van hun identiteit. Tegelijkertijd zette men zich zo af tegen de deelnemers aan deze typisch Indische sinterklaasviering: de Indo-Europese Nederlanders en de al langer in Indië wonende Nederlandse Nederlanders.²⁰

Deze totok-sentimenten wonnen vanaf het midden van de jaren 1910 dermate aan kracht – de historicus Joop de Jong spreekt over de 'mokerslagen van het Europeaniseringsproces',²¹ die in de jaren twintig en dertig werden versterkt door de naar binnen gerichte houding van de Europese gemeenschap als gevolg van met name de komst van steeds meer vrouwen uit Holland, de ongerustheid over het opkomend Indonesisch nationalisme en door de economische crisistijd – dat het wilde straatfeest op sinterklaas geleidelijk van het toneel verdwijnt en plaatsmaakt voor een meer ordelijke gezelligheid in de restaurants en cafés.

Al bleven de Indonesiërs tijdens het straatfeest terzijde, ze waren, in de duizendtallen, wel aanwezig. Geheel gescheiden bleven deze circuits niet. Een van de attracties van het sinterklaasfeest was dat er dan (maar ook met Kerstmis; zie hierna) tombola's gehouden werden door zowel Europese als inheemse, vooral Chinese, tokhouders. En daaraan werd door de verschillende bevolkingsgroepen ook graag en tegelijkertijd deelgenomen. Met name was dit het geval in Soerabaja in het Chinese kamp, 'waar staart-, tulband- en hoofddoekdragers eveneens in de tombola spelen; elkander tracteeren en jool schoppen als gold het heden ook hun feest'.²² Over die gezamenlijke deelname, en tegenover het lot op gelijke voet, aan de Sint-Nicolaaspret ontstond geleidelijk onder de Nederlanders steeds meer irritatie, zich uitend in klachten over oneerlijk spel van de Chinese kooplieden en over het feit dat de 'Chineez en Inlanders [...] de Europeanen meer en meer [verdringen] op het feest van den grooten kindervriend en zeker [denken] dat het voor hen geërrangeerd is'.²³ Dat was, zoals steeds, niet de bedoeling. In 1898 werden al bepaalde dobbelkraampjes verboden door de assistent-resident, 'die zodoende het feest tot een feest voor Europeanen stempelde, wat het behoort te zijn'.²⁴ Die houding zette zich in de jaren 1910 door. Met als argument dat de te winnen prijzen ver onder de maat waren in prijs en kwaliteit, werden de tombola's in

1917 verboden. Ook zo werd dus, net als bij het carnavaleske straatfeest, maar dan op een andere manier, tot uitdrukking gebracht dat sinterklaas ertoe diende om de Nederlandse gemeenschap te representeren, en wel exclusief.

Sinterklaasviering thuis

Wanneer totoks zich afzetten tegen het straatfeest, hadden zij als ideaal tegenbeeld vooral de huiselijke viering van sinterklaas voor ogen. Tussen beide typen bestond evenwel geen absolute tegenstelling: ze kwamen ook in Indië tegelijkertijd voor.²⁵ Op school werden kinderen met het huiselijke feest vertrouwd gemaakt.²⁶ Al vanaf de jaren 1830 staan er advertenties in de kranten voor sinterklaascadeaus, bedoeld om thuis te geven, eventueel uit handen van Sinterklaas zelf.²⁷ Correspondente Martha vermeldde in de *Kinder-Courant* (1871/1872) dat Chinese handelaren met hun waren zelfs langs de huizen gingen:

Ook zoudt ge 't verwonderlijk vinden hoe goed de Inlanders en Chineez en alles van 't feest weten. Dagen vooruit komen de Chineesche kooplui met allerlei speelgoed langs de huizen en vragen: 'Belie barang Sinikolas, nonna?' (Wil de jufvrouw St. N. goed koopen?) De baboe (meid) maakt de kleintjes bang en zegt: 'kalo tida mannies, toewan Sinnikolas tra hassi apapa'. Dat beteekent: 'als je niet zoet bent, geeft St.N. u niets'. Zou je dat wel gedacht hebben?'²⁸

Al eind negentiende eeuw werd het in Semarang 'in zeker opzicht een gelukkig verschijnsel' genoemd, 'dat het hoe langer hoe meer de gewoonte wordt het feest van den goeden Sint in den huiselijken kring te vieren'.²⁹ Toch was daarbij de wens de vader van de waarneming en moest men wat later erkennen dat 'het gros der menschen' (Batavia) of '90% van het indische publiek er anders over denkt' (Soerabaja).³⁰ 'Het strijden tegen de malle Indische gewoonte om het feest buitenshuis te vieren is eigenlijk vechten tegen de bierkaai', schreef *De Locomotief* nog in 1921. 'Degeen die echter huiselijkheid een deugd vindt en die van oordeel is dat kinderen niet in restaurant en sociëteit thuis hooren, doet het best zijn kinderen op dezen avond in huis te houden en te trachten daar gezelligheid in intiemen kring te brengen', en wel 'naar oud Hollandsche wijze', zoals de *Java-Bode* in 1929 nog eens expliciet schreef.³¹ Dat streven heeft sindsdien een steeds grotere invloed gehad op de praktijk van het sinterklaasfeest in Indië. In 1935 werd het, nu waarschijnlijk terecht, als 'een feit' gepresenteerd, 'dat men te Batavia dit jaar Sint Nicolaas meer in den schoot der familie heeft gevierd dan de laatste jaren het geval is geweest. Slechts enkele publieke gelegenheden hier ter stede hadden werk gemaakt van dezen feestavond'.³² Het 'Hollandse' en daarmee de hui-

selijke viering werden gecultiveerd, van het 'Indische' werd afstand genomen.³³

Sinterklaas op de soos

Nog op een andere manier botste het ideaalbeeld dat totoks hadden van sinterklaas met de Indische werkelijkheid. Sinterklaas zou, zoals gezegd, een huiselijk feest moeten zijn, gezellig en rond de haard, terwijl het buiten sneeuwde en er af en toe pakjes bezorgd werden. Dit Hollandse beeld was een vertekend beeld, want ook in Nederland werd sinterklaas niet alleen thuis gevierd, maar net zo goed daarbuiten, in allerlei soorten verenigingen en op school. In Indië werd dat contrast nog eens verhevigd door de dominante plaats van de sociëteit in het gezelligheidsleven. Wat het carnavaleske straatfeest lange tijd was voor de grote steden, was het sinterklaasfeest op de soos voor de kleinere plaatsen en in de binnenlanden.³⁴

Al in de jaren '70 van de negentiende eeuw wordt beeldend beschreven hoe Sinterklaas vanuit het donker op zijn schimmel de soos langzaam en plechtig nadert, voorafgegaan door een muziekkorps en begeleid door fakkeldragers. Later kwam hij ook wel in een rijtuig of een mooie auto. Soms werd hij door de kinderen afgehaald van het plaatselijke station; in enkele kustplaatsen kwam hij werkelijk aan op een boot en ging het daarna in optocht naar de soos. Ook hier werd de Indonesische bevolking niet bij de optocht betrokken, al ging het feestelijk karakter van de stoet niet langs hen heen: 'Wat zijn onze inlanders toch prettige luidjes bij zoo'n gelegenheid. Geen enkel onvertogen woord, geen luidruchtige manifestaties, maar alleen een stille vrolijkheid en een oprecht meelevende met de feestvierenden', schreef *De Preanger Bode* bijvoorbeeld over de optocht in Bandoeng in 1901.³⁵ Zo wilde men de verhoudingen graag zien. In de soos gekomen hield Sinterklaas altijd een toespraak met vermanende woorden, voor de kinderen en soms voor ook de volwassenen. Daarna kregen de kinderen hun cadeautjes, doorgaans door middel van een tombola, en iets lekkers te drinken en te eten, werden er spelletjes gedaan of was er een voorstelling te zien van een poppenkast of goochelaar. Tot slot mochten de kinderen met elkaar dansen,³⁶ wat aan het eind van de avond door de volwassenen, altijd met veel animo, werd overgenomen.

Uit de verslagen van de sinterklaasfeesten op de soos valt op te maken dat ze door de deelnemers zeer gewaardeerd werden. Toch valt er, eind negentiende en begin twintigste eeuw, iets te merken van de moeite die sommigen, waarschijnlijk totoks, hadden met een al te Indisch feest. Helemaal verwonderlijk was dat niet: 'Als de Indische jeugd losbreekt bij feestjes, dan is ze bandeloos. Verleden jaar, op het laatste Sinterklaasfeest in de soos' – het gaat hier om sociëteit 'Con-

cordia' in Bandoeng in 1906 – 'werd den Sint de tabbaard van het lijf getrokken'.³⁷ En in Semarang werd Sinterklaas in de jaren 1890 eens 'van alle kanten in zeker lichaamsdeel met naalden en spelden geprikt en zijn tabbaard door eenige jongens met vuurwerk in brand gestoken'.³⁸ Uit de vele berichten uit latere jaren dat de sinterklaasfeesten op de soos ordelijk waren verlopen, valt op te maken dat ze dan strakker georganiseerd worden en dat 'het Indische' steeds meer werd teruggedrongen, ten gunste van het 'Hollandse' – net als bij het straatfeest. Daardoor konden Nederlanders zich ook steeds meer met dit soos-sinterklaasfeest identificeren. Bezwaren daartegen werden wel geuit,³⁹ maar vonden weinig weerklank. In de beleving van velen concurreerde dit soosfeest niet echt met de viering thuis, maar vulde het deze eerder aan, vooral in kleinere plaatsen.⁴⁰

Of dat ook betekende dat er tegelijkertijd steeds minder (kinderen van) Indo-Europese Nederlanders aan deze soosfeesten deelnamen, is me nog niet duidelijk.⁴¹ Dat zal mede hebben afgehangen van de grootte van een plaats. Feit is wel dat de oudere sociëteiten alleen al door de bevolkingsgroei niet alle Nederlanders tijdens het sinterklaasfeest konden herbergen. Daarnaast leidden sociaal-economische, en daarmee samenhangende etnische, spanningen binnen de Europese gemeenschappen tot de oprichting van concurrerende sociëteiten, die in eigen kring sinterklaasfeesten hielden.⁴² Men zocht immers graag 'aansluiting' met mensen 'van een zelfde maatschappelijk niveau'.⁴³ Deze ruimtelijke fragmentatie werd verder weerspiegeld in de toenemende viering van het sinterklaasfeest op de verschillende typen scholen – nog afgezien van de feesten in de weeshuizen en in de kazernes voor soldatenkinderen. Dat kon, althans in de literatuur, ook spontaan op initiatief van kinderen gebeuren, zoals van dat 'klein, bruin, Indisch meisje' op een school in Buitenzorg:

't Kleine meisje schudde het hoofdje met de zwarte krulletjes en zei zachtjes: 'Sinneklaas kom' nooit bij mij, geef nooit speelgoed. 'Ach! – ...' Willy schrikte en dacht lang na. Dàt wist ze niet, dat andere kinderen soms niets kregen met Sinterklaas. [...] 'En mijn zusje zeg, hij wil niet in kamponghuizen komen,' zei een arm kind, dat woonde in een huisje tussen de inlanders in de kampong.⁴⁴

Door die financieel mede mogelijk te maken spanden 'menslievende' personen zich in, vooral in de economisch moeilijke jaren dertig, om ook de armere Nederlanders bij het sinterklaasfeest en dus symbolisch bij de Nederlandse gemeenschap als geheel te betrekken.⁴⁵ Arme Europeanen vormden immers 'a constant threat to the superior self-image of Europeans'.⁴⁶

De groepsvorming onder Indo-Europese Nederlanders kreeg onder andere gestalte in de oprichting in 1919 van het Indo-Europees

Verbond. Juist omdat men zich zo nadrukkelijk mogelijk als Nederlander wenste te profileren, nam in het jaarprogramma van de lokale afdelingen ook het sinterklaasfeest een belangrijke plaats in.⁴⁷ Toen Sinterklaas in het West-Javaanse Serang in 1928 eerst naar de soos moest en daarna naar het feest van het Indo-Europees Verbond, betreurde hij die verdeeldheid openlijk:

Ik had wel liever gezien, dat alle kinderen in de Soos waren. Doch dit is nu eenmaal niet anders; ofschoon ik den wensch uitspreek, dat mijn kleine vrienden volgend jaar op mijn jaaren naamdag allen bijeen zijn! Op dien dag hooren alle kinderen – althans in een kleine plaats – bij elkaar.⁴⁸

Dat was immers een van de manieren waarop Nederlandse cultuur in Indië duidelijk gearticuleerd en gerepresenteerd kon worden, ten opzichte van de rest van de bevolking die van de sinterklaasviering principieel was buitengesloten.⁴⁹ 'De stralende gezichten van de kinderen, de blijde stemming der moeders [...] de plechtige Sint en de grappige Zwarte Piet, vormden een echt nationaal geheel, dat je Nederlandsch hart goed deed', werd bijvoorbeeld geschreven over het feest in de soos te Cheribon in 1925.⁵⁰ Dat nam niet weg dat die verbeelde gemeenschap in de praktijk veelal ruimtelijk gescheiden totstandkwam.

Kerstmis in de publieke ruimte

Iets vergelijkbaars als het straatfeest met sinterklaas vond in Indië met Kerstmis niet plaats. Wel waren het, net als vanaf het midden van de negentiende eeuw in Nederland zelf,⁵¹ banketbakkers, bij wie men ook wat kon gebruiken, die in de publieke ruimte gezelligheid boden door in hun winkels een kerstboom te plaatsen. Een daaraan verbonden tombola gaf hen tevens de mogelijkheid om sinterklaasrestanten alsnog af te zetten. Bij sommige banketbakkers mochten kinderen van klanten de kerstboom gratis plunderen. Vanuit orthodox-protestantse kring – in Indië niet echt een belangrijke stroming – verzette men zich eind negentiende eeuw tegen dit 'wereldse' kerstvermaak: 'Wanneer kasteleins [in Batavia] niet schromen Kerstboomen op te richten, ten einde als middel te dienen, dat hun wijnvoorraad overga in de magen en hoofden hunner bezoekers, dan is het [...] voor de kinderen Gods meer dan tijd, om hun Kersfeest zonder zulk een boom te vieren.'⁵² Toch werden deze sentimenten gaandeweg breder gedeeld; daarbij speelde begin twintigste eeuw ook het streven van de overheid een rol om gokpraktijken in te dammen. Tokohouders kregen steeds minder een vergunning voor een tombola met Kerstmis. Maar ook de mensen zelf maakten zich deze houding steeds meer eigen. Toen in

Soekaboemi in 1915 in een vendukantoor een tombola werd gehouden, bleek 'de versierde kerstboom [...] niet in staat het publiek te lokken';⁵³ ook elders komt de kerstboom in deze context sindsdien vrijwel niet meer voor. Deze verandering loopt enigszins parallel aan de veranderende houding tegenover het sinterklaascarnaval.

Kerstmis op de soos

Niet alleen met sinterklaas, maar ook met Kerstmis werd er op de soos feest gevierd. Op eerste of tweede kerstdag was er op de grotere plaatsen 's ochtends vaak een muziekkuitvoering en, decennialang, van de jaren 1870 tot de jaren 1910, een, vaak gekostumeerd, kinderbal, dat net als met sinterklaas op het eind van de avond overging in een bal voor de volwassenen. De in de zaal opgestelde kerstboom – soms een dennenboom, maar veel vaker een *tjemara* of een soort kunstkerstboom – zorgde voor een kerstcadeautje voor de kinderen. Zo'n feest heette, in 1903 in Djokja, vanuit Indisch perspectief en gericht tot totoks die daarover misschien hun twijfels hadden 'uitstekend in het kader van deze dagen' te passen. Haast uitdagend schreef men wat later: 'Wel aardig maar geen Kerstfeest? Wat had men dan gedacht? [...] Elk land heeft nu eenmaal zijn eigen atmosfeer. In Indië viert men indische festijnen.'⁵⁴

Toch zou de kritiek op deze viering van Kerstmis buitenshuis, net als bij het openbare sinterklaasfeest, in de jaren 1910 en 1920 alleen maar toenemen. Toen de pas in Batavia wonende 'mevrouw Franke', een personage in de roman *Een Hollandsch gezin in Indië* (1921) van G.C. van der Horst-Van Doorn, hoorde dat in de sociëteit 'Concordia' een kinderfeest met een kerstboom werd gehouden, was ze 'eerst terugschrikt', maar bedacht vervolgens: 's lands wijs, 's lands eer'. Maar terwijl kinderen lachend om de kerstboom dansten, werd ze

stillen en stiller. Ze gedacht een huiskamer waarin een kleine boom. [...] De tranen kropten zich op in haar keel. Zij zeide niet veel, maar heilig nam ze zich voor een volgend jaar zelf een kerstboom te versieren. De goede en mooie dingen van Holland wilde ze overnemen in Indië en dan pas zou ze geheel hier kunnen aarden.⁵⁵

Niet verwonderlijk werden bezwaren tegen deze soosfeesten met Kerst ook religieus ingekleed.⁵⁶ Toen de soos in Magelang in 1927 een feest organiseerde tijdens de kerstnacht zelf, werd dat in de rooms-katholieke krant *De Koerier* 'een ontwijding van het Kerstfeest, die alleen door Satan zelf kan zijn ingegeven' genoemd.⁵⁷

Ook deze soosfeesten verdwijnen sindsdien, minder om religieuze als meer om algemeen culturele redenen, geleidelijk of worden verplaatst naar enkele dagen voor Kerstmis, om ruimte te bieden voor de

viering thuis. In 1929 benadrukte een predikant in Semarang dat men door Kerstmis thuis te vieren zijn verwantschap toonde met de ‘Westerse cultuur’ en daarmee bovendien ‘zijn geestelijke superioriteit’ bewees ‘die alleen de rechtvaardiging mag zijn van ons verblijf in onze koloniën’.⁵⁸ Tegelijkertijd vormde een gedachte als deze de belangrijkste motivering, net als bij het sinterklaasfeest, om ook leden van de Nederlandse gemeenschap die niet op de soos kwamen toch bij het feest te betrekken, op allerlei andere afzonderlijke kerstfeesten, zoals op de zondagsscholen en die voor kinderen van soldaten en armen in het algemeen. De afdeling armenzorg van het Indo-Europees Verbond deed, in ieder geval in Soerabaja, sinds midden jaren dertig hetzelfde voor haar achterban. Alleen in heel kleine plaatsen kon het voorkomen ‘dat Mohamedaansche priaji’s, wier kinderen de Europeesche lagere school bezoeken, [...] ook met hun kinderen naar den kerstboom [op de soos] komen kijken, waarbij zij even goedmoedelijk meezingen: “Er ruischt langs de wolken”’.⁵⁹

Kerstmis thuis

Beschrijvingen van de kerstviering thuis zijn soms te vinden in kinderboeken en -verhalen (naar mijn indruk veel vaker dan van het huiselijke sinterklaasfeest), en dan vooral van die bij min of meer gegoeede Nederlandse gezinnen. Ook met Kerst kwamen kooplieden langs de huizen:

“Mevrouw, wilt U een den kopen?” Ik kijk op van mijn boek. Een Javaan staat voor me, een juk met twee manden over zijn schouders. In iedere mand prijkt tot mijn grote verwondering een sterke en frisgroene den. [...] “Waar komen ze vandaan?” wil ik weten. “Uit Holland!” grijnst hij schaamteloos. Natuurlijk moet ik lachen.⁶⁰

Nadat de kerstboom door de ouders meestal heimelijk was opgetuigd, werd hij vertoond aan de verraste kinderen. Onder de boom bevonden zich de kerstgeschenken; die opgestuurd door familie in Holland lagen er bij. Als de vader dan op de piano ‘Stille Nacht’ speelde, bracht dat een ‘golf van ontroering’ teweeg.⁶¹ Soms werden arme kinderen thuis uitgenodigd.⁶² Opmerkelijk is dat in deze micro-sociale setting ook het Indonesische huispersoneel opgenomen kon worden in de kring rond de boom.⁶³ Impliciete boodschap van deze verhalen lijkt de bevestiging en erkenning van de ‘trouw’ van deze bedienden.⁶⁴ Uiteraard vierden Javanen en Chinezen die christen waren eveneens Kerstmis thuis (en ook sinterklaas).⁶⁵

Een ander hoogtepunt van de huiselijke kerstviering was het kerstdiner, dat niet verwonderlijk in de loop van de jaren twintig aan belang en betekenis lijkt te winnen. Daar kon dan getoast worden ‘op

Holland en op allen, die daar van ons zijn en aan wie we op dit ogenblik denken’ of tussen twee gerechten door het volgende gedicht door een meisje voorgedragen worden:

Als je midden in de hitte,
zomaar op een Kerstfeest bent.
En je ‘t feest uit ‘t koude Holland,
alleen maar als een sprookje kent.
Als je inplaats van schaatsen rijden,
heerlijk rijst met sambal eet.
En je inplaats van met een bontjas,
in ‘t voile bent gekleed.
Als je inplaats van Kees en Nelis,
Ali, Sima, Hamed hoort.
En de ventilator stevig
door de dikke hitte boort.
Als je, ondanks al die dingen,
nog nooit zo vrolijk bent geweest.
Ja, dan moet je wel bekennen:
Heerlijk is toch zo een feest.⁶⁶

Conclusie

Het ging dus bij het sinterklaas- en Kerstfeest op Java, en vast in Indië als geheel, om twee tendensen.⁶⁷ Enerzijds laten ze iets zien van de groeiende spanningen en verdeeldheid binnen de Nederlandse gemeenschap. ‘Hollandse’ ideeën wonnen het geleidelijk van in Indië gegroeide manieren om deze feesten te vieren. Daar moet wel aan toegevoegd worden dat men in de jaren dertig zelfs in totok-kringen beseftte, dat het ‘Indische’ niet buiten de deur gehouden kon worden, dat – hoe men het ook wendde of keerde – Indië geen Holland was en dat men zich maar het beste, zoals in het gedicht, kon aanpassen aan het land waarin men leefde.⁶⁸ Sterker, dat men daaraan zelfs een zeker zelfbewustzijn kon ontlenen. Dan kon men bijvoorbeeld schrijven ‘dat het op die Noordelijke conceptie van een wintersch Kerstfeest niet aankomt’, maar wel op ‘de stemming waarin men het Kerstfeest viert. Dan valt elk verschil tusschen Kerstmis in Holland en Kerstmis in Indië weg’.⁶⁹

Daarnaast en tegelijkertijd is er steeds de aan die toenemende verhuiselijking tegenovergestelde tendens geweest om zoveel mogelijk leden van de Nederlandse gemeenschap, dus juist ook de armere, bij deze feesten te betrekken, en dan in feesten in allerlei min of meer publieke, zij het vaak van elkaar gescheiden, ruimtes. Dat correspondeerde met de wens van velen om aan deze feesten deel te nemen, omdat men zich van die Nederlandse gemeenschap deel voelde uitma-

ken. Tegemoet komen aan dat gevoel, hoe gevarieerd en betwist ook, dat was misschien wel de belangrijkste functie van sinterklaas en Kerstmis in Indië.

John Helsloot studeerde culturele antropologie en promoveerde op een studie over feest en vermaak in de tweede helft van de negentiende eeuw, met name in Goes. Hij werkt als onderzoeker op de afdeling Nederlandse Ethnologie van het Meertens Instituut (KNAW) te Amsterdam. De laatste jaren publiceert hij over de geschiedenis van kalenderfeesten in Nederland en Nederlands-Indië. E-mailadres: john.helsloot@meertens.knaw.nl.

Bibliografie

- Blokzeyl-Leembruggen, W. 'Willy's Sinterklaasfeest'. In: *De Merel* 8 (1934) nr. 11, p. 5-7.
- Bosma, U. en R. Raben. *De oude Indische wereld 1500-1920*. Amsterdam: Bert Bakker, 2003.
- Dirks, N.B. (ed.). *Colonialism and culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992.
- Gouda, F. 'De vrouw in Nederlands-Indië. Van Mestiezencultuur naar Europese cultuur.' In: *Indische Letteren* 20 (2005), p. 3-12.
- Gouw, J. ter. *De volksvermaken*. Haarlem: Bohn, 1871.
- Haan, F. de. *Oud Batavia. Gedenkboek*. 2 delen en een platenalbum. Batavia: Kolff, 1922.
- Heerde-van Schreven, C.M. van. *Mia's perikelen in de tropen*. Baarn: Hollandia, [1939].
- Helsloot, J. 'Sinterklaas en de komst van de kerstman. Decemberfeesten in postmodern Nederland tussen eigen en vreemd'. In: *Volkkundig Bulletin* 22 (1996), p. 262-295.
- Helsloot, J. 'St Nicholas as a public festival in Java, 1870-1920. Articulating Dutch popular culture as ethnic culture'. In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 154 (1998), p. 613-637.
- Helsloot, J. 'Kerstboom en kerstviering op koloniaal Java (1852 - ca. 1941)'. In: *Volkkundig Bulletin* 25 (1999), p. 235-259.
- Horst-Van Doorn, Gerda C. van der. *Een Hollandsch gezin in Indië*. Gouda: Van Goor, [1921].
- Jong, J.J.P. de. *De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950*. Den Haag: Sdu, 1998.
- Mark, Lydia v.d. *Haar reis naar huis*. Z.pl. en uitg., [c. 1935].
- Meijer, Hans. *In Indië geworteld. De twintigste eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 2004.
- Swaan-Koopman, C. *Vrouwen in Indië*. Amsterdam: Paris, 1932.
- Wall, V.I. van de. *Geschiedenis der Militaire Sociëit "Concordia" te Batavia*. Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het Honderd-jarig bestaan der Sociëit (1833 - 21 September - 1933). Batavia: Concordia, 1933.
- Wermeskerken, H. van. *Langs den gordel van smaragd*. Amsterdam: Veen, [1933].

Noten

- 1 Ter Gouw 1871, p. 255.
- 2 Helsloot 1996, p. 262-295; G. Rooijackers. 'Sinterklaas en de donkere dagen voor Kerstmis. De commercialisering van decemberrituelen'. In: H. de Jonge (red.). *Ons soort mensen. Levensstijlen in Nederland*. Nijmegen: SUN, 1997, p. 239-272.
- 3 Deze bijdrage is mede gebaseerd op Helsloot 1998, p. 613-637, en Helsloot 1999, p. 235-259. Over de viering van beide feesten in Indië en Nederland in de negentiende en twintigste eeuw bereid ik een boek voor.
- 4 *Java-Bode* 7 december 1903.
- 5 Schrijvend over 'ons Sinterklaas-schandaal' werd vanuit Batavia bijvoorbeeld bericht:

- 'Er wordt, uit louter vreugde, op mannen, vrouwen, kinderen losgeslagen met een woede, die het onbegrijpelijk doet schijnen dat 't slechts blijft bij het uitslaan van enkele oogen en het bont en blauw rammen van vrouwen en kinderen, die niets anders misdeden dan dat zij óók feest vierden. Het gaat met klappers, met varkensblazen aan een stok en andere instrumenten dat pret maken, maar de klappers zijn zoo stevig en zoo hard dat ze als een stok aankomen en de blazen zijn zoo venijnig stijf dat het lijkt alsof ze met hout in plaats van met lucht gevuld zijn. En de slagen worden met zoo'n kracht toegebracht, onverschillig wie en wat het slachtoffer is, dat men zich in ernst afvraagt, waar een volksfeest eindigt en waar een burgeroorlog begint!' (*De Locomotief* 9 december 1908).
- 6 *Java-Bode* 6 december 1906. 'Toch waren er – dit is een dissonant – wèl menschen, die zich over zoo'n kleinigheid opwonden' (ibidem). Vgl. 'Buiten stond iemand tegen een gezelschap hem geheel vreemde dames en heeren te vertellen: "dat hij zoo in zijn schik was, dat dät nu eens een avond was waarop je jezelf kon zijn en het stijve masker kon afleggen..."' (*Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* 6 december 1909).
 - 7 *Bataviaasch Nieuwsblad* 6 december 1898.
 - 8 *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* 6 december 1910. Vgl. 'De St. Nicolaasdag is nu eenmaal populair te Soerabaja. Dan heeft er 's avonds in restaurants en cafés vaak een verbroedering plaats tusschen menschen, die elkander voordien het licht in de oogen niet gunden' (*Nieuwe Soerabaja Courant* 7 december 1914).
 - 9 *Bataviaasch Nieuwsblad* 6 december 1901.
 - 10 *Bataviaasch Nieuwsblad* 3 december 1897.
 - 11 Van Wermeskerken [1933], p. 107. Vgl. 'Er zijn er, die den naam en den staat van Europeaan of Indo-Europeaan voeren en die het niet zijn.' (gecit. in Meijer 2004, p. 34).
 - 12 Een goede verklaring voor het ontstaan van het carnavaleske sinterklaasfeest op Java heb ik nog niet. Het is waarschijnlijk geleidelijk gegroeid in de jaren 1870 en 1880, al valt een langere 'aanloop' niet uit te sluiten. Zie de opmerking over het 'kermisachtig karakter' van het feest in Batavia midden jaren 1830 in De Haan 1922, II, p. 228. In Nederland zelf was het in de negentiende eeuw, en dan vooral op het platteland, rond sinterklaasavond gebruik dat jongens potsierlijk verkleed de kinderen en meisjes bang maakten en enigszins gewelddadig optraden. Zie J. Helsloot. 'De opkomst van Sinterklaas als nationaal feest in Nederland. Een schets op grond van twee volkskundevragenlijsten (1943 en 1994) van het Meertens Instituut'. In: A. Döring (ed.), *Faszination Nikolaus. Kult, Brauch und Kommerz*. Essen: Klartext, 2001, p. 104-139 en voor het voortleven van dit ritueel op Texel, R. van Ginkel. *Groen-zwart. Texels in het hart. Beschouwingen over een eilandcultuur*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1995, p. 55-78. In Indië kunnen deze rituele elementen zijn versmolten met meer plaatselijke (misschien nog beïnvloed door Portugese?) of daar een eigen accent gekregen hebben. Zie voor dit proces in het algemeen P. Burke. *Varieties of cultural history*. Cambridge: Polity Press, 1997, p. 148-161 en voor soortgelijke decemberrituelen in het negentiende-eeuwse multiculturele Amerika: S.G. Davis. *Parades and power. Street theatre in nineteenth-century Philadelphia*. Philadelphia: Temple University Press, 1986, met name p. 103-109 en S. Nissenbaum. *The*

- battle for Christmas*. New York: Random House, 1996, p. 90-107.
- 13 *Bataviaasch Nieuwsblad* 5 december 1894.
 - 14 Bijvoorbeeld D. Handelman. *Models and mirrors: towards an anthropology of public events*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 52.
 - 15 *Bataviaasch Nieuwsblad* 7 december 1908.
 - 16 *Bataviaasch Nieuwsblad* 6 december 1902; *Java-Bode* 7 december 1908.
 - 17 *Java-Bode* 6 december 1912 en 6 december 1910.
 - 18 *Java-Bode* 7 december 1903.
 - 19 *De Locomotief* 9 december 1908.
 - 20 Vgl. Esther Captain. *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995*. Kampen: Kok, p. 29. Diss. UU.
 - 21 De Jong 1998, p. 393; vgl. het proces van 'verwestersing of internationalisering' in Bosma en Raben 2003, p. 328 en 'het proces van Westernisatie of totokisatie', in Gouda 2005, p. 3-12 (hier p. 9). Zie ook Meijer 2004, p. 29-31.
 - 22 *De Locomotief* 7 december 1887; 'De zonen van het hemelsche rijk en onze bruine broeders plegen n.l. in de laatste jaren mée feest te vieren ter eere van den grooten kindervriend; zij zijn vanavond ook "uit"' (*Soerabaya-Courant* 5 december 1890).
 - 23 *De Locomotief* 8 december 1900.
 - 24 *Soerabaya-Courant* 7 december 1898.
 - 25 'Wél laat men den goeden Sint hier [Batavia] lang niet zoo veel geven als in 't lieve vaderland, maar 't feest brengt toch altijd drukte mee en de huisgenooten geven elkander wel cadeaux.' (Thérèse Hoven. *Onder de palmen en waringins*. Amsterdam: Veen, [1893], p. 200).
 - 26 Zie bijvoorbeeld: H.W. Praasterink en R. Thierbach. *Stekjes. Leesboek voor de laagste klasse der Indische scholen*. II, 2. Semarang: Bisschop, 1878, p. 1, en H.G.P. Obdeyn. *Kinderpret. Versjes en liedjes voor kleine en groote Indische kinderen*. Batavia: Kolff, [1882], p. 30.
 - 27 De Haan 1922, II, p. 228. Zo'n Sinterklaasbezoek ging soms wel eens mis. Zie Etty Leal. 'De December-feestdagen in den Oost. Sinterklaas-accidenten'. In: *De Hollandsche Revue* 33 (1928), p. 1247-1248. Met dank aan Gerard Termorshuizen.
 - 28 Martha, 'Indische correspondentie' [brief gedateerd: Batavia 19 Febr. '72]. In: *Kinder-Courant* 1871/1872, p. 205(cit.)-206.
 - 29 *De Locomotief* 7 december 1898. Ook in Batavia was het feest weliswaar 'hoe langer hoe meer een gelegenheid voor volwassenen, die wel eens een avondje vroolijk uit willen zijn', maar 'voor kinderen wordt de pret steeds meer binnen den familiekring gevierd' (*Java-Bode* 6 december 1899).
 - 30 *Java-Bode* 5 december 1902; *Nieuwe Soerabaja Courant* 6 december 1910. Vgl. 'het percentage thuis-blijvers, dat in den familiekring het St. Nicolaasfeest viert, is in onze stad [Batavia] zóó gering, dat dit gevoeglijk over het hoofd kan worden gezien' (*Soerabaiasch-Handelsblad* 8 december 1921).
 - 31 *De Locomotief* 8 december 1921; *Java-Bode* 5 december 1929.
 - 32 *De Locomotief* 6 december 1935.
 - 33 Meijer 2004, p. 50.
 - 34 Vgl. B. van Helsdingen-Schoevers. *De Europeesche vrouw in Indië*. Baarn: Hollandia, 1914, p. 40.
 - 35 *De Preanger-Bode* 7 december 1901.

- 36 Op een gekostumeerd sinterklaas-kinderbal in de 'Harmonie' in Batavia wilde een moeder haar kinderen 'eerst als Javaansche dessa-kinderen aankleeden, daar dit het gemakkelijkst was, doch [haar man] Albert was er sterk tegen en zei, dat het een verlaging voor een Europeaan was om zich als een inlander te vertoonen.' (Hoven [1893], p. 205).
- 37 *Java-Bode* 7 december 1907.
- 38 *De Locomotief* 9 december 1895. Zie voor de achtergrond van deze klachten: Bosma en Raben 2003, p. 286.
- 39 'Neen moeders, niet de Soos moet den Sint Nicolaasavond voor uw kinderen maken tot een onvergetelijken. Gij moet dat. In uw huis moeten de kinderen hun mooiste aandoeningen doorleven' (Gerda C. v.d. Horst-Van Doorn. *Ons Damesblad. Bijvoegsel van de Java-Bode* 1 december 1915).
- 40 'De Indische Soos wordt wel eens bestempeld met den naam van "huishelijke haard" en zeker niet ten onrechte. Bij verschillende gelegenheden, doet ze als zoodanig dienst, en met succes' (*De Oosthoekbode* 6 december 1922), werd bijvoorbeeld geschreven naar aanleiding van een Sinterklaasfeest in Concordia in Malang. Zie ook de 'onproblematische' beschrijving van het sinterklaasfeest in de soos in J. van Scherpenzeel. *Klein Jantje van Grisee*. Batavia: Kolff, 1924, p. 18-27 en N.K. Bieger. *Flips Indische lotgevallen*. Alkmaar: Kluitman, [1930], p. 179-181.
- 41 Zie voor de verwijdering in het algemeen tussen totoks en Indo-Europese Nederlanders: Meijer 2004, p. 28, 107, 109, 140, 145 en ook Bosma en Raben 2003, p. 329.
- 42 Zoals in Buitenzorg, waar omstreeks 1908 naast sociëteit 'Buitenzorg' de burgersociëteit 'Ons Genoegen' was opgericht. Het *Soerabaiasch-Handelsblad* schreef op 8 december 1909:
'Daar niet de would-be deftigheid, de ijzige gezichten, bang om uit de plooi te raken. En toch gaat alles netjes toe en zij, die meenen, dat je er, omdat er veel Indischen lid zijn, grapjes kunt uithalen, komen van een koude kermis thuis. Verleden jaar werden er twee Bataviaasche plebejers uitgegooid, het was een genot, de blauw gedaste poenen, met hun hooge boordjes, over het grint te zien rollen.'
- 43 Van de Wall 1933, Woord vooraf.
- 44 Blokzeyl-Leembruggen 1934, p. 5-6.
- 45 Sinterklaas hoorde 'meer eigenaardig' en 'allereerst' 'bij de kinderen thuis' op bezoek te komen. Maar 'toch is het zoo langzamerhand gewoonte geworden in deze landen dat Sinterklaas ook in de Soos komt, om daar zijn gaven en geschenken met milde hand uit te reiken. En het is vooral met het oog op de kinderen van de minder met geld en goed bedeedden, dat deze regeling zoo'n beetje burgerrecht verwierf' (*Kedirische Courant* 6 december 1929).
- 46 Dirks (ed.) 1992, p. 21; vgl. Meijer 2004, p. 126.
- 47 Vgl. Meijer 2004, 27, p. 68-69.
- 48 *De Banten-Bode* 1 december 1928.
- 49 Toen een Nederlands kind, in een garnizoensstadje in de binnenlanden, vroeg of Ira, de dochter van de baboe, Sinterklaas op de soos mocht zien, kreeg hij als antwoord: "'Maar mijn beste jongen, [...] ik geloof niet dat het gaan zal. Kijk het is een feest voor de Europeesche kinderen en niet voor de Javaantjes.'" Het mocht uiteindelijk toch, Ira kreeg zelfs een pop van

Sinterklaas, maar gaf die uit dankbaarheid aan een Hollandse meisje. Waarop een dame zei: "'Je hebt een lief, blank hartje, Ira; je bent beter dan menig blank kind.'" (Tante Joh. 'Hoe Ira het St. Nicolaasfeest vierde. Oorspronkelijk schetsje uit Java's Oosthoek'. In: *Het Weekblaadje voor de Roomsche Jeugd* 8 (1923) p. 777-781, cit. p. 780, 781). Bij wijze van uitzondering was voor zo'n 'blank' 'Javaantje' wel plaats in de symbolische gemeenschap.

- 50 *Het Noorden* 7 december 1925.
- 51 A.J. Dekker. 'De opkomst van kerstboom en kerstviering in Nederland (ca. 1835-1880)'. In: *Volkkundig Bulletin* 8 (1982), p. 129-179.
- 52 *Geïllustreerd Zendingblad voor het Huisgezin* (1885) p. 19.
- 53 *Bataviaasch Nieuwsblad* 27 december 1915.
- 54 *Mataram* 26 december 1903, *De Preanger-Bode* 27 december 1907.
- 55 Van der Horst-Van Doorn, [1921], p. 99-100.
- 56 'Onder de kennissen was er geen enkele, die iets voelde voor de godsdienstige beteekenis van kerstmis. Voor hen gaf kerstmis aanleiding tot luidruchtig feestvieren in de soos [...]' (A.H. Loeff-Bokma. *Met verlof naar Holland (Een kerstvertelling)*. Maassluis: J. Waltman, 1918, p. 8-9). Soortgelijk in Tine Bonnema. *Over de grenzen*. 's-Gravenhage: D.A. Daamen, [1920], p. 119(cit.)-129: 'In hoofdzaak waren ze (elegant gekleede vrouwen en meisjes [naar het Kerstfeest op de soos] gekomen om na het officieele gedeelte van het dansen te genieten.'
- 57 *De Koerier* 23 december 1927.
- 58 *De Locomotief* 24 december 1929.
- 59 Swaan-Koopman. 1932, p. 78.
- 60 Van Heerde-van Schreven [1939], p. 156.
- 61 V.d. Mark [c. 1935], p. 224.
- 62 'Met de kerstdagen mochten Piet en ik [kinderen in het gezin van een zending in Indramajoe in de jaren twintig] ieder een vriendje of vriendinnetje uitnodigen, wiens ouders te arm waren om kerst te vieren. De kinderen aten dan met ons mee, zongen met ons kerstliedjes onder de tjemara-boom, en kregen als ze naar huis gingen een leesboekje van W.G. van der Hulst.' (Els Hekkenberg. *Rendez-vous onder de mangga-boom. Herinneringen van Catharina Louisa de Jong-Coumou*. Z.pl.: [in eigen beheer], 2004, p. 13.
Of: 'wel veertig bruine soldatenkindertjes' ten huize van de kapitein (M. Wally-Roelofsma. 'Pierewiets heerlijkste Kerstfeest'. In: *Kerstboek van zonneschijn* 1936, p. 43-48, cit. p. 46). Of 'tien arme kindertjes', 'eigenlijk weeskinderen', uitgenodigd door kinderen. "'Dat is aardig," vond Moeder, "maar wat zijn dat voor arme kinders. Zijn het europese kinders?" (C.H. Sevenhuijsen-Verhoeff. *Tussen sawahs en bergen*, Amersfoort: Valkhoff, [1936], p. 40-41)).
- 63 'Er zijn zelfs een paar Javaansche kindertjes. Het zoontje van den huisjongen en het dochtertje van den koetsier, die den Kerstboom aangapen' (M.C. Kooy-Van Zeggelen. *Feestavonden. Drie verhalen*. Rotterdam: Masereeuw & Bouten, [1908], p. 39). Vgl. 'de oude baboe' genoot 'van al die schitterende pracht' (Th.J.A. Hilgers. *Als de gamelan speelt. Roman uit het Indische jeugd-leven*. Den Haag: Veenstra, [1936], p. 63). Simin, het zoontje van de chauffeur, sluipt op kerstavond het huis in: "'O, bagoes!, bagoes!" Kleine Simin kijkt, kijkt met grote ogen. Hij vergeet alles om zich heen. Hij vergeet, dat

- hij niet in het huis mag. Hij vergeet, dat hij eigenlijk bang is voor toean en njonja' (M. Wally-Roelofsma. 'Simin en de Kerstboom'. In: *De Merel* 9 (1935) nr. 12, p. 6-7 (cit.)).
- 64 Zoals in M. Wally-Roelofsma. 'Ibrahims Kerstfeest'. In: *De Merel* 12 (1938) nr. 12, p. 2-3. Zie ook Elsbeth Locher-Scholten. 'So close and yet so far: the ambivalence of Dutch colonial rhetoric on Javanese servants in Indonesia, 1900-1942'. In: Julia Clancy-Smith en Frances Gouda. *Domesticating the empire. Race, gender, and family life in French and Dutch colonialism*. Charlottesville-Londen: University Press of Virginia, 1998, p. 131-153, 299-303.
- 65 F. Nijendorff. *Achterom gekeken. Mijn jeugd in Nederlands-Indië 1929-1949*. Den Haag: [in eigen beheer], 2000, p. 79.
- 66 V.d. Mark [c. 1935], p. 222-223. Vgl. Melis Stoke. *Ik kijk de kat uit de klapperboom. Vijftig Indische rijkronieken bijeengelezen en ingeleid door Gerard Termorshuizen*. Leiden: KITLV, 2005, p. 63-65.
- 67 Vgl. 'een kleine koloniale maatschappij waar enerzijds de noodzaak werd gevoeld tot Europese saamhorigheid, terwijl anderzijds de sociale verschillen te groot waren om ze onder het kleed te vegen' (Bosma en Raben 2003, p. 298).
- 68 Vgl. 'De laatkoloniale tijd beleefde zelfs een hoogtepunt in de patronen van toenadering en vermenging' (Bosma en Raben 2003, p. 330).
- 69 *De Locomotief* 24 december 1925. Vgl. "'Toch hangt het meer van de mensen af dan van het land... je kunt ook hiër wel stemming scheppen...'" (D.L. Daalder, 'Drie Kerstfeesten. II. Op Java'. In: *Kerstboek*. Haarlem: Gottmer, [1943], p. 92-99 (cit. p. 97)). Ook het sinterklaasfeest op de soos kon vanuit die houding in een nieuw licht worden gezien:
- 'Hier in Indië, concentreert zich meer de St. Nicolaasemotie in de soos, vooral in de kleine binnenplaatsen, en al is hier de opgetogenheid der kleinen een andere, zich meer doen kennend door stoeilust, vechten vechten met vriendjes, en not the least het maken van een stepje [dansje], toch zit in het idee hier dien avond te vieren, ook iets aardigs [betreft Toelanga-goeng].' (*De Indische Courant* 7 december 1921).
- En: 'Het is specifiek Indisch, het St. Nicolaasfeest niet alleen thuis, maar ook in "het openbaar" te vieren. Een gewoonte, die aan het karakter van het feest niets afdoet, de vreugde in niet geringe mate verhoogt en aldus bijdraagt tot meerdere glorie voor den goeden Heilige.' (*Bataviaasch Nieuwsblad* 6 december 1935).
- Zie ook Meijer 2004, p. 162.